

Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΦΡΑΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΔΙΑΣΙΜΟΥ

Ὁ κατὰ τὰς πρώτας δεκάδας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ζήσας καὶ ἐν Σέρραις πιθανώτατα γεννηθεὶς ρήτωρ Θεόδωρος ὁ Πεδιάσιμος¹ συνέγραψε, πλὴν ἄλλων διαφόρων λόγων, καὶ ἔκφρασιν, ἥτοι περιγραφὴν «*τοῦ ἱεροῦ τῶν Φερρῶν*», δηλαδὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν. Ἡ ἔκφρασις αὕτη, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1899 ὑπὸ τοῦ Μαξιμιλιανοῦ Τρεῦ², ἀνεδημοσιεύθη ἀργότερον (1921) ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κ. Δουβουνιώτου³, ἀρυσθέντος αὐτὴν ἐκ τοῦ ΡΙΓ' καταλοῖπου τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Σπυρ. Π. Λάμπρου, ὅστις εἶχεν ἀντιγράψει αὐτὴν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 219 Βιενναίου κώδικος. Ἡ περιγραφὴ τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρῶν ὑπὸ τοῦ Πεδιασίμου μᾶς εἶναι πολὺτιμος, διότι πλουτίζει τὰς περὶ τοῦ ἀτελῶς σωζομένου μνημείου τούτου γνώσεις μας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ διάταξιν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν καὶ ὡς πρὸς ἄλλα ἀκόμη στοιχεῖα, ἐξ ὧν, ὡς θὰ ἴδωμεν, προκύπτει ἀσφαλὲς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ναὸς πρέπει νὰ ἀνηγέρθη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, πρᾶγμα ὅπερ εἶχον ἀπλῶς εἰκάσει, ὅτε παλαιότερον ἐδημοσίευσεν τὸ μνημεῖον⁴.

Χάριν ἐνκόλιας τοῦ ἀναγνώστου, ἀντὶ νὰ παραθέσω διὰ μιᾶς ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς ἔκφράσεως, προετίμησα νὰ κατατάμω αὐτὸ εἰς πλείονας περιόδους ἢ καὶ φράσεις, ἅς καὶ νὰ σχολιάσω.

Γράφει λοιπὸν ὁ Πεδιάσιμος :

«Πολλῶν ὄντων, ἃ τὴν τῶν Φερραίων πόλιν κοσμεῖ καὶ σεμνύνει καὶ διάδηλον πᾶσι ποιεῖ, οὐχ ἦντον τούτων ἀπάντων οἶμαι καὶ τὸν σεπτὸν καὶ

¹ Ὅρα σχετικῶς Κ. K r u m b a c h e r, Geschichte der byz. Literatur, München, 1897 σ. 486. Ἑλλην. μετάφρ. Σωτηριάδου, τ. Β', σ. 156 - 157 καὶ 297 - 303 καὶ ἰδίᾳ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zu Theodoros Peditasimos, Byz. Zeitschr., 10 (1901) 425 - 432, ἔνθα καὶ τινες κριτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου καὶ ἐλάχιστα σχόλια σχετικὰ πρὸς τὸ σωζόμενον μνημεῖον.

² M a x. T r e u, Theodori Peditasimi eiusque amicorum quæ exstant., Potsdam 1899. Ἑλληνικὸν κείμενον (σ. 1 - 49) καὶ λατινικὰ σχόλια (σ. 50 - 61). Τὴν εἰς τὸ «Programm des Victoria Gymnasiums zu Potsdam δημοσιευθεῖσαν ἔκδοσιν ταύτην τοῦ Πεδιασίμου δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνεύρω ἐν Ἀθήναις.

³ Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 15 (1921) σ. 171 - 174, ἄνευ σχολίων.

⁴ Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος Ε' (1939 - 1940), σ. 153 - 156.

θεῖον νεώ, τὸν περικαλλῆ φημί καὶ θανμάσιον, τὸν ἐπ' ὀνόματι τῶν θεῶν δωρεῶν φερωτύμως δομηθέντα, τῶν ὡς ἀληθῶς ἐπωνύμων καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς θείας δωρεᾶς ἑαυτοὺς ἀναδειξάντων». Ὅτι τὰς Σέρρας ἐκόσμου ἄλλοτε πολλαὶ ἐκκλησίαι, δι' ὧν ἀνεδεικνύετο ἡ πόλις, ἀπέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ αἰμνηστος Πέτρος Παπαγεωργίου, ἀπαριθμήσας αὐτὰς μίαν πρὸς μίαν¹. Μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχει καὶ σήμερον ἔτι, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πεδιασίου, ἡ εἰς μνήμην τῶν ἁγίων Θεοδώρων τιμωμένη μητρόπολις, περὶ τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῆς ὁποίας διέλαβε λεπτομερῶς ὁ αὐτὸς Παπαγεωργίου, ἐμοῦ περιορισθέντος πρὸ τινος εἰς τὴν ἑξέτασιν τῆς τέχνης τοῦ μνημείου. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ὀλίγα προεισαγωγικά, προβαίνει ὁ Πεδιάσιμος ἀμέσως εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐκκλησίας.

«Ἐχει γὰρ ὁδὲ πως. Ἀλλή τις ἐστὶ μέσον εἰληφῆτα χῶρον τῆς πόλεως καὶ ἐν αὐτῇ φρέαρ ὠραῖόν τι κατεσκευάσαι ὕδατι ποίμω καὶ διειδεῖ κοσμούμενον, τοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις ἔννεακροῦνου καὶ Καλλιρρόης γλυκίονι». Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως ὑπῆρχεν ἀλλή τις καὶ ἐν αὐτῇ φρέαρ, ἔχον ὠραῖον, πόσιμον καὶ διανγῆς ὕδωρ, γλυκύτερον καὶ ἀπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἔννεακροῦνου Καλλιρρόης.

«Καὶ τὴν ἀλλήν περίστων διαδέχεται ἐπὶ πολὺ μῆκος ἐκτεταμένον». Τὴν ὑπαιθρον ἀλλήν διεδέχετο περίστων λίαν ἐπίμηκες. Τὸ περίστων τοῦτο εἶναι τὸ ἄλλως λεγόμενον αἶθριον, ὅπερ συναντῶμεν εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς περιβαλλόμενον ὑπὸ στοῶν. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι² καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς³ ἵνα δηλώσῃ τὸ περιστύλιον τῶν ἀρχαίων οἰκιῶν, τὴν μετεχειρίσθη δ' ἐνταῦθα καὶ ὁ ἀρχαῖζων Πεδιάσιμος πρὸς δήλωσιν τοῦ ὁμοιοσχήμου αἶθριου τῆς ἐκκλησίας. Τὸ σχῆμα τοῦ αἶθριου τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἦτο συνήθως μὲν τετράγωνον⁴ ὑπάρχουν ὅμως καὶ τινὰ ἐπιμήκη ὡς π.χ. τὸ τῶν Φιλίππων⁵. Ἡ βασιλικὴ λοιπὸν τῶν Σερρῶν ἀνῆκεν εἰς τὰς ἐξαιρέσεις.

«Τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ νεῶ διδόασιν οὐ πολλαὶ τῷ πρώτης ἐνεργεία κοσμούμεναι τελείω ἀριθμῶ». Ἴνα εἰσέλθῃ τις ἀπὸ τοῦ αἶθριου εἰς τὸν ναὸν ἀνήρχετο ὄχι πολλὰς βαθμίδας, ἀρτίου δ' ἀριθμοῦ. Καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τὸ δάπεδον τοῦ αἶθριου εὗρισκετο κατὰ τινὰς βαθμίδας χαμηλότερα τοῦ νάρθηκος, ὡς π.χ. εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ὄρους Ναβαῦ⁶, τῶν

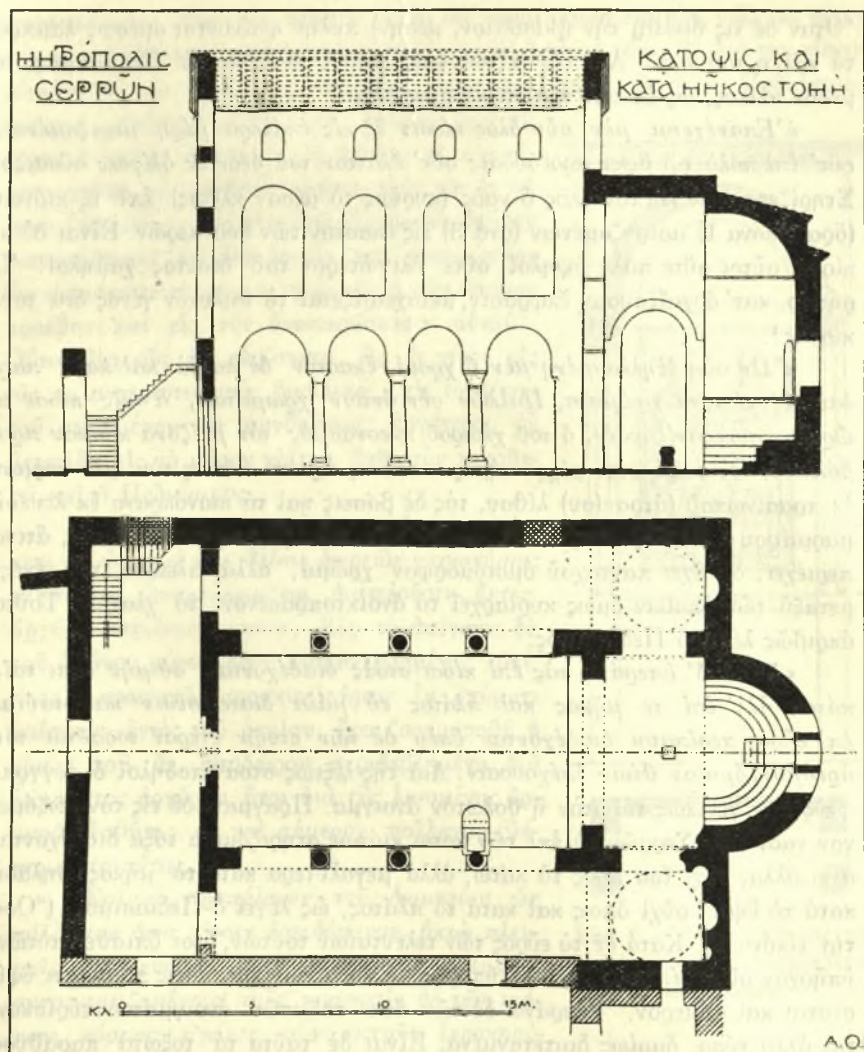
¹ Byz. Zeitschr., 3 (1894) σ.246 - 256.

² Διόδ. 5,40. Ἰεροκλής, παρὰ Στοβ., 415. Δίων ὁ Κάσσιος, 44,16. Ἰώσηπος, Ἰουδ. πόλεμος, 5,4,4 καὶ 5,8. Μέγ. Ἐτυμ., 665,1. Πουλυδ. Α, 78 (Bekker).

³ Δήλου J.G. XI, 2, 165 21. 49. (Τὸ περιστ[οι]ον τῆς παλαιστρας) καὶ 1417, Α, I, 119. Ἀφροδιαδός Wilhelm, Öst. Jahresh. 38,58, στ. 25.

⁴ P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine orientale, Paris 1945, πίν. 35 - 36.

⁵ S a l l e r, The memorial of Moses on mount Nebo, Jerusalem, 1941.

Εἰκ. 1.—Κάτοψις καὶ κατὰ μῆκος τομὴ τῆς Μητροπόλεως τῶν Σερρῶν (παροῦσα κατάστασις).

Φιλίππων¹, τοῦ Ἁγ. Στεφάνου τῆς Κῶ κλπ. Τὴν φράσιν τῶ πρώτης ἐνεργείᾳ ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἔννοῶ, ἴσως δὲ ὀφείλεται εἰς παρανόγησιν τοῦ ἀντιγραφέως.

«Καὶ τῆς πύλης προκύψαντι τὰ τοῦ νεῶ κάλλη λαμπρὰ περιφαίνονται».

¹ P. Lemerle, "Ἐνθ' ἄνωτ. πίν. 35-36.

Ἔστιν δὲ τις διέλιθη τὴν (βασιλείον, μέσην) πύλην φαίνονται ἀμέσως λαμπρὰ τὰ κάλλη τοῦ ναοῦ. Διὰ τῆς λέξεως νεῶς ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ Πεδιάσιμος τὸ μέσον κλίτος, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω συνάγεται.

«Ἐπανέχεται μὲν οὖν ὄλος κίσιον ἐξ εἰς ἑκάτερα μέρη μεριζομέναις οὗτ' ἐπὶ πολὺ τῷ ὕψει προϊούσαις οὗτ' ἔλαττον τοῦ δέοντος ὀλίγαις οὖσαις». Στηρίζεται μὲν λοιπὸν ὄλος ὁ ναὸς (κυρίως τὸ μέσον κλίτος) ἐπὶ ἐξ κίωνων (ὄρα εἰκόνα 1) μοιραζομένων (ἀνὰ 3) εἰς ἕκαστον τῶν δύο μερῶν. Εἶναι δ' οἱ κίονες οὗτοι οὔτε πολὺ ὑψηλοί, οὔτε ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος χαμηλοί. Ὁ ρήτωρ, κατ' ἀρχαίῳσαν ἔκφρασιν, μεταχειρίζεται τὸ θηλυκὸν γένος διὰ τοὺς κίονας¹.

«Ὡν οὐκ ἐξηλλαγμένη μὲν ἡ χοροία, ἕκαστον δὲ πολλὰ καὶ καλὰ παρ' ἑαυτοῦ δείκνυσι χρώματα. Πολλῶν οὖν ὄντων χρωμάτων, ἃ τοῖς κίσιον τὸ ὄρατον συνεραρίζουσιν, ὁ τοῦ χλωροῦ πλεονασμὸς τὸν μείζονα κόσμον προβάλλει». Οἱ σωζόμενοι μέχρι σήμερον κίονες ἔχουσι πάντες τὸν μὲν κορμὸν ἐκ πρασινωποῦ (ἀτρακίου) λίθου, τὰς δὲ βάσεις καὶ τὰ κιονόκρανα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου². Ὁ ἀτρακίος λίθος, λόγῳ τῶν συνδρόμων πετρωμάτων, ἅτινα περιέχει, δὲν ἔχει πανταχοῦ ὁμοιόμορφον χρῶμα, ἀλλὰ πλείονα τοῦ ἑνός, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὅμως κυριαρχεῖ τὸ ἀνοικτοπράσινον, τὸ χλωρόν. Τοῦτο ἀκριβῶς λέγει ὁ Πεδιάσιμος.

«Στοιὰ δ' ὑπεράνω τὰς ἐπὶ κίσιον στοὰς διαδέχονται, οὐ μὴν ἴσαι ταῖς κάτω, ἀλλ' ἐπὶ τε μῆκος καὶ πλάτος εὖ μάλα διατείνουσιν καὶ ταύτας ἐπ' εὖρος περίπατοι διαδέχονται ὑπὲρ δὲ τῶν στοῶν ἕτεραι τοσαῦται τὸν ἀριθμὸν, ὁμοίαν θέσιν ἐπέχουσαι». Διὰ τῆς λέξεως στοὰ ὑποδηλοῖ ὁ συγγραφεὺς πᾶν γενικῶς τοξωτὸν ἢ θολωτὸν ἄνοιγμα. Πράγματι δὲ εἰς τὸν σωζόμενον ναὸν τῶν Σερωῶν τὰ ἐπὶ τῶν κάτω κίωνων στηριζόμενα τόξα διαδέχονται ἄνω ἄλλα, οὐχὶ ἴσα πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ μεγαλύτερα κατὰ τὸ μῆκος δηλαδὴ κατὰ τὸ ὕψος, οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τὸ πλάτος, ὡς λέγει ὁ Πεδιάσιμος. (Ὁρα τὴν εἰκόνα 1). Κατὰ δὲ τὸ εὖρος τῶν τελευταίων τούτων, ἦτοι ὀπισθεν αὐτῶν, ὑπῆρχον οἱ περίπατοι, δηλ. τὰ ὑπερῶα, ὁ γυναικωνίτης, ὅστις πράγματι ὑφίσταται καὶ σήμερον. Ὑπεράνω δὲ τῶν ἄνω τοξωτῶν ἀνοιγμάτων εὐρίσκονται ἄλλα τόσα, ὁμοίως διατεταγμένα. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ τοξωτὰ παράθυρα τοῦ φωταγωγοῦ, ὡς βλέπει τις εἰς τὴν εἰκόνα 1.

«Τοῖς μὲν οὖν εὐωνύμοις τοῦ νεῶν μέρειν ὁ τοῦ ποιμένος θρόνος ἐνίδρυσται, λιθοξῶν ἔργοις ἐνσεμννόμενος». Εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ μέσου κλίτους εἶναι ἰδρυμένος ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος, κοσμούμενος δι' ἀναγλύπτων

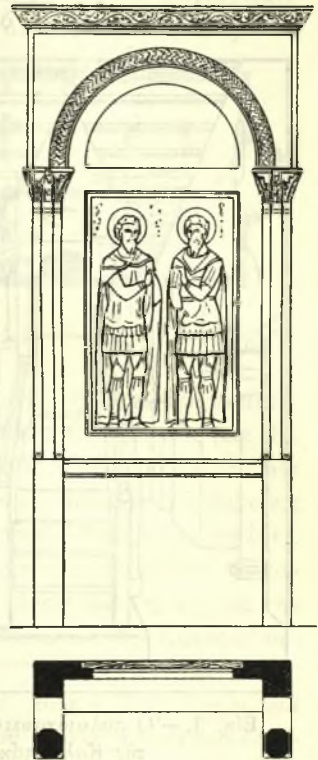
¹ Ἡρ ο δ. I, 92. Πινδ. Πυθιον. I, 36. Παυσ. V, 20, 6 καὶ VI, 18, 7.

² Τοῦτο ἐγένετο γενικῶς εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, αἵτινες εἶχον τοὺς κορμούς τῶν κίωνων ἐκ σκωτεινοχρόων μαρμάρων ὡς π.χ. εἰς τὸν ἅγ. Δημήτριον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀλλαχοῦ.

παραστάσεων. Παρὰ τὸν πρῶτον κίονα τῆς νοτίας κιονοστοιχίας σώζεται μέχρι σήμερον βῆθρον τι, πιθανώτατα ἐπισκοπικοῦ θρόνου (εἰκ. 1). Διὰ τὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸν ναὸν ὁ θρόνος οὗτος εὐρίσκεται δεξιᾷ, ἐν ᾧ ὁ Πεδιάσιμος ἀναφέρει αὐτὸν ἐν εὐωνύμοις. Ἦλλαξε ἄρα γὰρ θέσιν ὁ θρόνος ἀργότερον ἢ μήπως τὸ εὐωνύμοις πρέπει νὰ ληφθῆ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἱστάμενον; Πάντως τοῦ εἰρημένου θρόνου διετηρήθησαν τὰ δύο ὠραῖα μετ' ἀναγλύπτων διακοσμήσεων πτερύγια, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων προέβην καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν αὐτοῦ¹. Οὗτος ἀρχικῶς θὰ εὐρίσκετο, ὡς ἐν γένει εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, εἰς τὸ μέσον τοῦ σωζομένου ἔτι συνθρόνου, ἀργότερον δὲ μετετέθη εἰς τὸ μέσον κλίτους, ἔνθα τὸν τοποθετεῖ καὶ ὁ Πεδιάσιμος.

«Τοῖς δ' ἐναντίος οἰκίσκος ἐγκατεσκευάσται ἐν ᾧ περ οἱ τῶν θεῶν δωρεῶν φερωνύμως κληθέντες ἐγκεκολαμμένοι διατελοῦσιν ὄντες, ἀργύρῳ περιλαμπόμενοι». Εἰς τὸ ἀπέναντι δὲ τοῦ θρόνου μέρος εἶναι κατεσκευασμένος οἰκίσκος, —προφανῶς προσκνητάριον ἐν σχήματι ναῖσκου— ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ζωγραφηθῆ ἢ εἰκὼν τοῦ ἁγ. Θεοδώρου περιβεβλημένη διὰ λάμποντος ἀργύρου, ἥτοι διὰ τῆς λεγομένης ἀργυρᾶς ἐσθῆτος, ὡς καὶ σήμερον πολλαχοῦ βλέπομεν τοιαύτας.

«Καὶ τὸ προπύλαιον τοῦ δωματίου ὡς κάλλιστον δυοὶ κίουσιν εἰριδόμενον, ὀκτώ πλευραῖς ἰσοπλεύροις, ἴσον ἀπεχούσαις ἀλλήλων, συναπαρτιζομένοις ταῖς κορυφαῖς δὲ τῶν κίωνων κόσμος εἰκόνες τῶν σεπτῶν ἱεροκηρῦκων πεπήγασιν». Φαίνεται ὅτι τὸ προσκνητάριον εἶχε τὴν μορφήν προπύλου στηριζομένου ἐπὶ δύο κίωνων τομῆς ὀκταγωνικῆς (εἰκ. 2) θὰ ἦτο δηλ. περίπου ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ὁσίου Λουκά τῆς Φωκίδος². Τὰ κιονόκρανα δὲ τῶν δύο κίωνων τοῦ ἔκοσμοῦντο δι' ἀναγλύφων εἰκόνων τῶν δύο σεπτῶν ἱεροκηρῦκων,

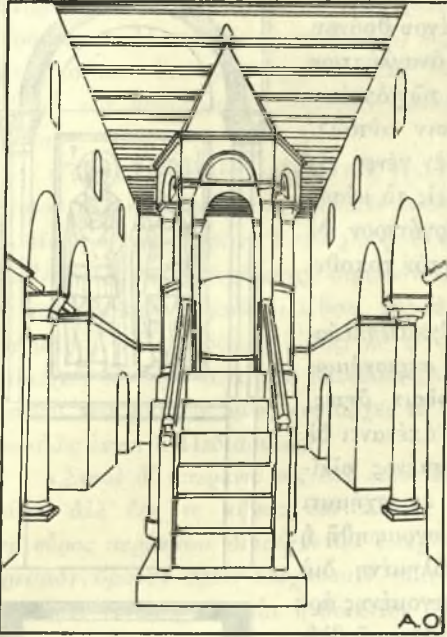

Εἰκ. 2.—Ἀναπαράστασις τοῦ «οἰκίσκου» τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρών.

¹ Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος, Ε' (1939-1940), σ. 161, εἰκ. 7.

² Schulz and Barnsley, The monastery of St Luke of Stiris in Phocis, London, 1901, πίν. 46.

πιθανώτατα τῶν ἁγ. Θεοδώρων¹. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ λέξις *δωμάτιον* μὲ φέρει εἰς ἀμνησίαν· ἀλλ' ὅπως τὸ οἰκίσκος, οὕτω καὶ τὸ δωμάτιον θὰ πρέπει νὰ σημαίη ὅ,τι ἡμεῖς σήμερον χαρακτηρίζομεν ὡς ναῖσκον, τὴν *aediculam*· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἔναντι τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἦτο κατασκευασμένον κτιστὸν δωμάτιον· τοῦτο θὰ ἦτο αἰσθητικῶς ἀπαράδεκτον

Εἰκ. 3. — Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ἄμβων τῆς Καλαμπάκας.

ἂν δὲ πάλιν δεχθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ κιονοστηρίκιου ὀκταπλεύρου κιβωρίου, ὡς περιπυρὸν τὸ ἐξάπλευρον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, τότε πάλιν δὲν δικαιολογεῖται νὰ ἔχη τοῦτο πρόπυλον.

«Ὁ δὲ τὸ κατασκεύασμα τοῦ νεῶ διαιρῶν χῶρος σιδηραῖς κιγκλίσι τυγχάνει περιεκλειόμενος». Τὸ κατασκεύασμα τοῦ νεῶ, ἦτοι τὸ μέσον κλίτος, περιεκλείετο διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων, αἱ ὁποῖαι τὸ ἐχώριζον ἀπὸ τὰ πλάγια κλίτη. Ὁ χωρισμὸς οὗτος συχνὰ συναντᾶται καὶ εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς, ἔνθα συνήθως ἀντὶ σιδηρῶν ἔχομεν λίθινα θωράκια κατὰ τὰ μετακίονια τῶν κιονοστοιχιῶν ὡς π.χ. εἰς Ὑψηλομέτωπον Λέσβου², Φιλίππους³ κλπ.

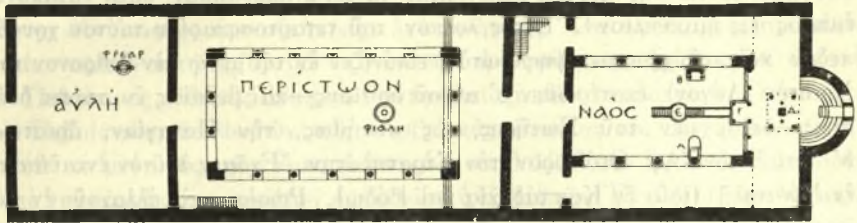
«Τὸν δ' ἄμβωνα μέσος τοῦ νεῶ περιεῖληφε χῶρος· βᾶθμίδες δ' ἐννέα τὴν εἰς αὐτὸν ἄνοδον διενεργεῖν ἐσχῆκασιν καὶ τὸ τέλος τῆς κλίμακος ἐντελοῦς ἀριθμοῦ πέρας γίνεται. Τέσσαρες δὲ κίονες τοῦτον ἀνέχουσιν τετραγωνικῇ πυραμίδι σχηματιζόμενον». Ὁ ἄμβων εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τοῦ μεσαίου κλίτους (νεῶ) (εἰκ. 4) ἀνῆρχοντο δ' εἰς αὐτὸν δι' ἐννέα βαθμίδων, αἵτινες

¹ Ἀνάγλυφοι εἰκόνες ἁγίων ἐπὶ κιονοκράνων δὲν εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἔχομεν συχνὰ προτομὰς θεῶν ἐπὶ κιονοκράνων ὡς π.χ. εἰς τὸ Διδυμαῖον τῆς Μιλήτου. Ἡ συνήθεια δ' αὕτη συνεχίσθη καὶ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν, τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ὡς διδάσκουσι διάφορα κιονόκρανα ἀναφερόμενα εἰς τὸ Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλ., Β', σ. 98, σημ. 1, 2 καὶ 3.

² Ἀρχ. Δελτ. 1929, σ. 19, εἰκ. 18.

³ P. Lemerle, "Ἐνθ' ἄνωτ. πίν. 35-36.

προστιθεμένον καὶ τοῦ πάχους τοῦ ὑψωμένου διαπέδου του, ἐγίνοντο ἄρτιαι τὸν ἀριθμόν, ἦτοι δέκα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ἔφερον ὁ ἄμβων τέσσαρας κίονας, ἐφ' ὧν ἔβαινε τετράγωνος πυραμὶς ὡς στέγασμα. Κατὰ ταῦτα ὁ ἄμβων καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν καὶ ὡς πρὸς τὸ σχέδιον ἠκολούθει τοὺς παλαιοχριστιανικούς· δὲν μᾶς λέγει ὅμως ὁ Πεδιάσιμος ἐὰν εἶχε μίαν ἢ δύο κλίμακας ἀνό-

Εἰκ. 4.—Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τῆς παλαιᾶς βασιλικῆς τῶν Σεργῶν.

δου. Λόγῳ τῶν 4 κίωνων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν πυραμιδοσχήμου στεγάσματος ὁ ἄμβων τῶν Σεργῶν θὰ ὁμοίαιζε πολὺ πρὸς τὸν τῆς Καλαμπάκας (εἰκ. 3).

«Ἐξῆς δ' ὁ λίθινος σωλὴν κατ' ἰθὺν τοῦ βήματος λήγων καὶ μεταξὺ τῶν δύο κείμενος τοῦ τ' ἄμβωνος καὶ τοῦ θείου βατήρος». Μεταξὺ τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ βήματος ἐξετείνεται εὐθύγραμμος λίθινος, στενὸς διάδρομος (σωλὴν). Πρόκειται περὶ τοῦ ἄλλως σωλέα ἢ σωλέας ὀνομαζομένου, τὸν ὅποιον συναντῶμεν λίαν στενὸν εἰς πολλὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς ὡς π.χ. εἰς τὴν Ἰουστινιάνειον βασιλικὴν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Ἐφέσου¹ καὶ ἀλλαχοῦ.

«Μετ' αὐτὸν δ' ἡ τοῦ βήματος εἴσοδος δυοὶ κίοσιν ὀριζομένη τε καὶ τελευτῶσα καὶ μετ' αὐτὴν ὑπὲρ τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ βωμοῦ μηχανήμα ὑπερίδρυσται τέσσαροι κίοσι βεβηκός». Ὁ σωλὴν ἢ σωλέας, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, κατέληγεν εἰς τὸ βῆμα (τέμπλον) (εἰκ. 4), τοῦ ὁποίου ἡ εἴσοδος ἤρχιζε καὶ ἐτελείωνε διὰ δύο κίονων. Κατὰ ταῦτα τὸ τέμπλον δὲν ἦτο ἀπλῶς εὐθύγραμμον, ὡς τὸ ἀναπαρέστησα ἄλλοτε (Ἁρχεῖον Βυζ. Μνημ., Ε', σ. 159 εἰκ., 5) ἀλλ' ἔφερε πρὸ τῆς Ὁραίας Πύλης καὶ δύο ἄλλους κίονας, εἶχε δηλαδὴ τὸ σύνηδες εἰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς² τετρακίονιον. (Ὁρα ἀναπαράστασιν τῆς κατόψεως τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ εἰκ. 4). Μετὰ δὲ τὸ τέμπλον ὑπεράνω τῆς Ἁγ. Τραπεζῆς, ἦτο ἰδρυμένον «μηχανήμα» στηριζόμενον ἐπὶ τεσσάρων κίωνων. Τὸ «μηχανήμα» τοῦτο εἶναι προφανῶς τὸ ἄλλως λεγόμενον κιβώριον, οὗτινος ὑφίστανται εἰσέτι περίξ τῆς Ἁγ. Τραπεζῆς αἱ βάσεις τῶν τεσσάρων κίωνων (ὄρα σχέδιον εἰκ. 1).

¹ J. Keil, Österreichische Jahreshefte, τόμ. 25 (1929) Beibl. 10 εἰκ. 3.

² Ὡς π.χ. Φιλίππων, Φθιωτῶν Θηβῶν, Σικυῶνος, Ἀσπίδος Ἁργούς κλπ.

«Ἡ στοὰ δὲ τοῦ βήματος χρυσῶ καταστροπτούσαις ψηφίσι, ἔτι δὲ καὶ παντοίοις εἴδεσι χρωμάτων διηγηθισμέναις κατακεκόσμηται, ἐν ἧπερ ἐπὶ θρόνου καθήμενος ὁ Λόγος κεχρωματούργηται, ὃ τε θεῖος Θεόδωρος Στρατηλάτης, ἢ τε Παρθένος καὶ μήτηρ, ἢ μὲν ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὃ δ' ἐξ εὐωνύμων τούτω παρεστηκότες». Στῶν τοῦ βήματος λέγων ὁ Πεδιάσιμος πρέπει νὰ ἐννοῆ τὸν καλύπτοντα τὴν ἀψίδα θόλον ἦτοι τὸ τεταρτοσφαιρίον, ὅπερ καταλήγει ἐμπρὸς εἰς ἡμικύκλιον¹. Ἐντὸς λοιπὸν τοῦ τεταρτοσφαιρίου τούτου χρυσοπέδον καὶ πολύχρωμον ψηφιδωτὸν εἰκόνιζεν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ἔνθρονον τὸν Χριστὸν (Λόγον), ἐκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ὀρθίους—καὶ βεβαίως ἐν στάσει δεήσεως—δεξιᾶ μὲν τοῦ Σωτῆρος, ὡς συνήθως, τὴν Παναγίαν, ἀριστερᾶ δ' αὐτοῦ τὸν Ἁγ. Θεόδωρον τὸν Στρατηλάτην. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὸ ἐν Ἀνατολῇ (ἰδίᾳ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Ρόδῳ), Ρωσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῷ τεταρτοσφαιρίῳ εἰκονιζόμενον θέμα τῆς Δεήσεως ἢ Τριμόρφου, μὲ ταύτην τὴν διαφοράν, ὅτι τὸν Προδρόμον ἀντικατέστησεν ἐνταῦθα ὁ ἐν τῷ ναῶ τιμώμενος Ἁγ. Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης. Ἡ ἀντικατάστασις δ' αὕτη δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ. Οὕτω ἐν Ἁγ. Μάρκῳ τῆς Βενετίας εἰς τὴν σκηνὴν τῆς Δεήσεως ὁ Ἁγ. Μᾶρκος ἀντικαθιστᾷ τὸν Προδρόμον².

«Ἐπεὶ δὲ ταύτης τῆς γραφῆς ἐτέρα τις ἐσχημάτισται, ὁ Χριστὸς ἀπὸ γῆς ἀπαίρων καὶ πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενος καὶ ὑπὸ ἀγγέλων παραπεμπόμενος. Τὸ τῆς στοᾶς δὲ πλάγιον κυπαρίττις κατακοσμεῖται καλαῖς, μέχρι πολλοῦ μὲν ἀνιούσαις τῷ ὕψει, οὐδὲν δὲ τῶν ἀληθείᾳ λειπομέναις. Ἐπὶ δὲ τοῖς φηγοῖς εἰκόνες τῶν ἱερῶν ἀποστόλων προοίστανται. Ὅρα καὶ τὸ τοῦ ζωγράφου σόφισμα ὡς σοφόν. Ταῖς μὲν γὰρ κυπαρίττις δηλοῦν, ὡς ἔοικεν, ἠβούλετο τὴν ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίαν ἐκ χαμεροῦς καὶ χαμαιζήλου εἰς τοσοῦτον ὕψους καὶ δόξης προεληλυθυῖαν, τῷ δὲ τοὺς διδασκάλους ταῖς οἴζαις ὑποστῆσαι τὴν οἴζαν, ὅθεν οἶμαι, τῆς ψυχῆς ἡμῶν σωτηρία». Ἐπερὶ τῷ τεταρτοσφαιρίῳ, ἦτοι εἰς τὴν πρὸ τῆς κόγχης καμάραν, εἰκονίζετο (ὡς συνήθως) ἢ Ἀνάληψις, ἦτοι εἰς μὲν τὸ μέσον τοῦ θόλου ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἀνερχόμενος καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ (4 συνήθως) ἀγγέλων (κρατούντων τὴν λευκὴν δόξαν, ἥτις περιβάλλει αὐτὸν εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως), εἰς δὲ τὰ πλάγια τῆς καμάρας ἐκατέρωθεν, ὠραῖαι κυπά-

¹ Ὁ Louis Bréhier γράφων περὶ τῶν βυζαντινῶν τέμπλων ἐν Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini, V, 2, σ. 55, ἐπλανήθη ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνεύσαν τῆς παρὰ Πεδιασίμῳ λέξεως στοᾶς, ἣν ὑπέλαβεν ὡς σημαίνουσαν τὸ εἰκονοστάσιον. Ἀποτέλεσμα τῆς πλάνης ταύτης εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ ὑπὸ τοῦ Πεδιασίμου ἐν τῇ στοᾷ τοῦ βήματος ἀναφερόμεναι παραστάσεις τοποθετοῦνται ὑπὸ τοῦ Bréhier ἀτόπως εἰς τὸ εἰκονοστάσιον, ἐν ᾧ αὐτὰ ἐκόσμουσαν προφανῶς τὰς θολωτὰς ἐπιφανείας καὶ τοὺς τοίχους τοῦ πρεσβυτερίου.

² Demus, Die Mosaiken von San Marco in Venedig, 1935 εἰκ. 41.

ρισσοί, ἀνερχόμενοι μέχρις ἀρκετοῦ ὕψους καὶ λίαν φυσικῶς ἀποδεδομένοι, κάτωθεν δ' αὐτῶν εἰκόνες τῶν Ἀποστόλων ὁρθίων. Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναλήψεως συχνάκις εἰκονίζονται μεταξύ τῶν εἰς δύο ἡμιχόρια ἑκατέρωθεν τεταγμένων Ἀποστόλων δένδρα¹, εἰς τὸ ἐν δὲ ἡμιχόριον καὶ ἡ Παναγία μεταξύ δύο λευκοφορούντων ἀγγέλων. Οὐχὶ σπανίως ὅμως ἡ Παναγία παραλείπεται, τῶν ζωγράφων ἀκολουθούντων πιστῶς τὰ συνοπτικὰ εὐαγγέλια, ἅτινα δὲν ἀναφέρουσιν αὐτὴν εἰς τὴν σκηνὴν τῆς Ἀναλήψεως. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν θὰ ὑπῆγετο καὶ ἡ Ἀνάληψις τῶν Σερρών, ἀφ' οὗ ὁ Πεδιάσιμος οὐδόλως ἀναφέρει αὐτὴν μεταξύ τῶν Ἀποστόλων. Περαιτέρω ὁ Πεδιάσιμος, ἀκολουθῶν τὰς συμβολικὰς θεωρίας τῆς ἐποχῆς του, ἐρμηνεύει τὸ μὲν ὕψος τῶν κυπαρίσσω ὡς συμβολίζον τὸ ὕψος εἰς ὃ ἔφθασεν ἀπὸ χαμηλοτάτων στρωμάτων ὀρμηθεῖσα ἡ ἐξ Ἐθνῶν Ἐκκλησία, τὴν δὲ παρὰ τὴν ρίζαν αὐτῶν παράστασιν τῶν ἀποστόλων ὡς δηλοῦσαν τὴν ρίζαν τῆς σωτηρίας ἡμῶν.

«Καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ βήματι τῆς στοᾶς διάκαιμιν, αὐθις ἐπὶ τῷ τοίχῳ χειρῶν ἑτέρα γραφῶν, ἄγγελος εὐαγγελιζόμενος τῇ Παρθένῳ καὶ λόγους περιηχῶν τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας παροιμιώδεις». Καὶ μετὰ τὴν καμπὴν τῆς καμάρας τοῦ βήματος, ἦτοι εἰς τὸ δυτικὸν αὐτῆς τέλος καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ τοίχου, δηλαδὴ εἰς τὰ δύο ποδαρικὰ τῆς καμάρας, ὑπῆρχεν ἐξωγραφημένη διὰ χειρὸς ἄλλου ζωγράφου, ἡ παράστασις τοῦ Εὐαγγελισμοῦ μὲ τὸν ἄγγελον (ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ) καὶ τὴν Παρθένον (ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ) μέρους (ὡς συνήθως).

«Υπὲρ δὲ ταύτης ὕελοι πεπήγασιν, αἱ τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας μὲν δι' ἑαυτῶν τῷ νεῷ παραπέμπουσι τῇ δὲ παρ' ἑαυτῶν ἀνακλάσει τὰ περίξ φωτίζουσιν· οὐ μὴν ταῖς ἐπὶ τούτῳ τῷ μέρει μόναις περιαστράπτεται, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἐν τῷ κατανικτῷ τοίχῳ καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, ἵνα μὴ κατὰ μέρος διεξίω, οὐκ ἔστιν οὐδὲν τοῦ νεῷ μέρος, ὃ μὴ ταύταις κοσμεῖται καὶ καταφωτίζεται τῶν ταύτας τεχνησαμένων τοῦτο μηχανησαμένων ἵνα μηδὲν ἀφεγγὲς μηδὲ σκοτεινὸν εἶη, ἐπεὶ καὶ φῶς ὁ τούτῳ κατοικῶν καὶ φῶτων τὸ πρῶτον καὶ κάλλιστον». Ἐνταῦθα ὁ Πεδιάσιμος ὀμιλεῖ περὶ τῶν ὑαλωτῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ, ἀναφέρων ἐν πρώτοις ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦτα ὑπεράνω τῆς καμάρας. Πράγματι, ὡς βλέπει τις εἰς τὴν εἰκόνα ὃ εὐθὺς ὑπὲρ τὴν καμάραν τοῦ ἱεροῦ, ὑποῦται τριγωνικὸς τοίχος διατρυπώμενος ὑπὸ τριῶν μεγάλων παραθύρων, ἅτινα πρὸς ἀνατολὰς ἀνοιγόμενα διέπεμπον δι' ἑαυτῶν, ἦτοι ἄφινον νὰ διέλθουν διὰ τῶν ὑάλων τῶν πρὸς τὸ μέσον κλίτος αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες, αἵτινες ἀνακλώμεναι ἐφώτιζον τὰ περίξ. Ἀναφέρει ἀκολουθῶς,

¹ Πρβλ. τὰ δένδρα τῆς ψηφιδωτῆς ἀναλήψεως τοῦ τρούλλου τῆς ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης (Diehl, Le Tourneau, Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. XLV) καὶ τοῦ Ἁγ. Μάρκου τῆς Βενετίας (Demus, Die Mosaiken von San Marco, 1935 εἰκ. 12 καὶ 13).

ὅτι παράθυρα ὑαλωτὰ ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν ἀπέναντι τοῖχον, ἦτοι εἰς τὸν δυτικόν, ὅπου καὶ πράγματι εἰσέτι ὑφίστανται (εἰκ. 1), καὶ τέλος, ὅτι εἰς πᾶν μέρος, τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον παράθυρα (π.χ. εἰς τὸν φωταγωγόν, τὸν γυναικωνίτην κλπ.) τῶν ἀρχιτεκτόνων προνοησάντων, ὥστε κανὲν μέρος νὰ μὴ μένη ἀφεγγές μηδὲ σκοτεινόν. Ἦτο δ' ἡ φωτεινότης χαρακτηριστικὸν γνώ-

Εἰκ. 5.—Ἀποψὶς τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρών ἀπὸ ΒΑ.

ρισμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἐκφράσεων τεκμαιρόμεθα¹ καὶ κυρίως ἐκ τῶν διασωθέντων μνημείων (πβλ. Ἀχειροποίητον καὶ Ἁγ. Δημήτριον Θεσσαλονίκης κλπ.).

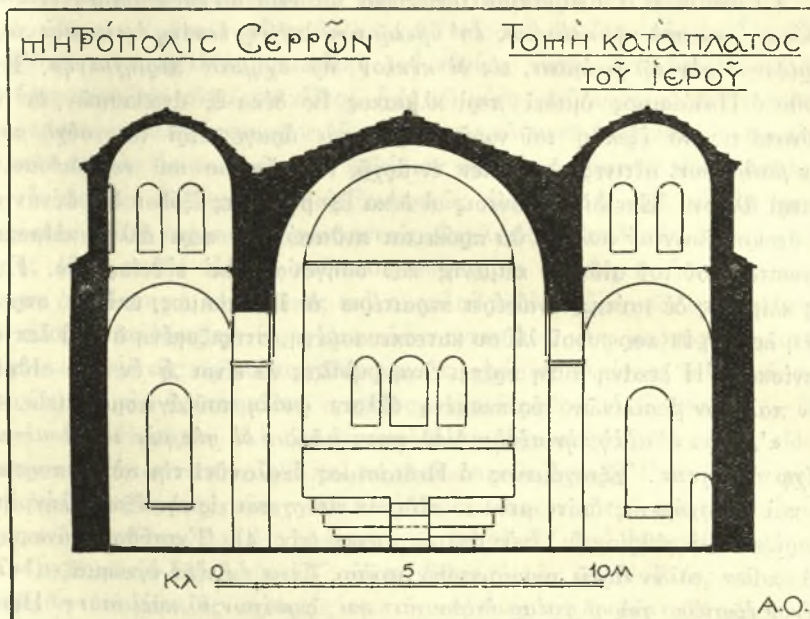
«*Σηκοὶ δ' ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος σφαιροειδεῖς ὀκοδόμηται, ὧν ἄτερος τοῖς ἱεροῖς σκεύεσι ταμίαις γεγένηται*». Ἐκατέρωθεν τοῦ μέσου διαμερίσματος, ἦτοι τοῦ κυρίως βήματος, ὑπάρχουσι πράγματι δύο τετράγωνοι χῶροι, καλυπτόμενοι διὰ σφαιρικῶν τρούλλων (εἰκ. 5 καὶ 6). Ἐκ τούτων τῶν χώρων, ὁ εἰς, βεβαίως ὁ πρὸς νότον, θὰ ἐχρησίμευεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεδιασίμου ὡς σκευοφυλάκιον.

«*Στοιὰ δ' ἐκατέρωθεν δύο τὸ βῆμα τῶν σηκῶν διαιροῦσι*». Δύο τοξωτὰ ἀνοίγματα—ἀνὰ ἓν ἐκατέρωθεν—χωρίζουσι πράγματι τὸ βῆμα ἀπὸ τῶν δύο ἄκρων, (πλαγίων) διαμερισμάτων (εἰκ. 1).

«*Τοὺς μὲν οὖν ἄλλους τοίχους ζωγραφίαι χρώμασι κεχρωματουρημέναι*

¹ Π.χ. τοῦ Χορικίου διὰ τὰς βασιλικὰς τῆς Γάζης. Choricii Gazæi, *Orationes*, ἐκδ. Boissonade, σ. 90 κλπ.

κοσμοῦσιν, τὸν δὲ πρὸς τῇ δύσει λιθιδίοις χρυσοῦ καταστράπτουσιν, ὡς δοκεῖν ὀλόχρυσον εἶναι τὸν τοῖχον ταῖς τοῦ χρυσοῦ περιλάμψεσι καὶ πρὸς τῇ βάσει τοῦ τοῖχον ὠραίως ἔχουσαι πύλαι παρωκοδόμηται, ὅθεν καὶ τὴν κλῆσιν, ἣν ἐσχίκασι, ἐαχηκέναι δοκῶ». Οἱ ἄλλοι τοῖχοι, ἦτοι οἱ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ, κοσμοῦνται οὐχὶ διὰ ψηφιδωτῶν ἀλλὰ διὰ ζωγραφιῶν—τινὲς τῶν ὁποίων

Εἰκ. 6.—Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ἱεροῦ τῆς μητροπόλεος τῶν Σερρών.

σώζονται μέχρι σήμερον—μόνον δ' ὁ δυτικὸς τοῖχος ἦτο διὰ χρυσοῦ ψηφιδῶν ἐπενδεδυμένος, ὥστε ἐφαίνετο, ὡς ὀλόχρυσος, εἰς δὲ τὴν βῆσιν του κατεσκευάσθησαν ὠραῖαι πύλαι, αἵτινες, ὡς νομίζει ὁ Πεδιάσιμος, θὰ ὠνομάσθησαν ὠραῖαι λόγω τῆς ὠραίας κατασκευῆς των. Σήμερον μία καὶ μόνη θύρα ἐν τῷ μέσῳ τελεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κυρίως ναοῦ πρὸς τὸν νόρθηκα. Φαίνεται, ὅτι ἄλλοτε θὰ ὑπῆρχον τρεῖς, ἐκάστης ἐξ αὐτῶν ἀντιστοιχούσης πρὸς ἓν κλίτος, ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τε τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς καὶ τοὺς ἄλλους βυζαντινοὺς ναοὺς.

«Ἐπεὶ δὲ τῶν πυλῶν στοὰ κατεσκευάσται καὶ τὴν στοὰν τρεῖς ἐφ' ὕψος ἑτεραι διαδέχονται· μετὰ δὲ ταύτας ἑτεραι τηλικαῦται τὸν ἀριθμὸν». Ἐπερῶν ἑκάστης πύλης ὑπῆρχεν ἀνά ἓν τοξωτὸν ἀνοιγμα καὶ τρεῖς ἄλλα ἀκόμη διαδέχονται αὐτὰ ὑπερῶν καὶ ταῦτα πάλιν ἄλλα τρία. Τοῦτο δὲ πράγματι συμβαίνει, ὡς βλέπει τις ἐν τῇ παρατιθεμένῃ τομῇ.

«Ἡ δ' ὄροφὴ τῶ νεῶ μολύβδω περικαλύπτεται». Ἦδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεδιάσιμου ἡ στέγη τοῦ ναοῦ ἐκαλύπτετο διὰ μολύβδου. Ὁ μολύβδος οὗτος διετεθεῖτο εἰσέτι ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐγένετο δ' ἀφορμὴ ν' ἀποκληθῆ ὁ ναὸς ὑπὸ τῶν Τούρκων «κουρσουμλί κλησέ¹», ἥτοι μολυβδοσκεπαστος ἔκκλησία.

«Ἐκκαίδεκα δ' ἀνάβαθμοι τὴν ἐξοδὸν τοῦ νεῶ τῶ βουλομένῳ διεξιέναι διδάσιν καὶ πρὸ τῆς κλίμακος ἐπ' ὀβελῶν τιμι λιθίνῳ λεκάνῃ ἐρεῖρισταί πορφυρίζουσα μὲν τῶ χρώματι, εἰς δὲ κύκλον τῶ σχήματι περιηγμένη». Ἐνταῦθα ὁ Πεδιάσιμος ὁμιλεῖ περὶ κλίμακος ἐκ δέκα ἕξ ἀναβαθμῶν, δι' ἧς ἠδύνατό τις νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ναοῦ. Πρόκειται ἄραγε περὶ τῶν οὐχὶ πολλῶν βαθμίδων, αἵτινες, ὡς εἶπεν ἐν ἀρχῇ, τὴν εἴσοδον τοῦ νεῶ διδάσιν, ἢ περὶ ἄλλων; Ἐπειδὴ ἐν τούτοις αἱ δέκα ἕξ βαθμίδες ἐξόδου δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οὐδὲν πολλαί, θὰ πρόκειται πιθανώτατα περὶ ἄλλης κλίμακος ἄγνωστον ποῦ τοῦ αἰθρίου κειμένης καὶ ὀδηγούσης ἀπ' εὐθείας ἔξω. Πρὸ τῆς κλίμακος δὲ ταύτης, ἀναφέρει περαιτέρω ὁ Πεδιάσιμος, ὑπῆρχε στρογγύλη λεκάνη ἐκ πορφυροῦ λίθου κατεσκευασμένη, στηριζομένη δ' ἐπὶ λεπτοῦ κιονίσκου. Ἡ λεκάνη αὕτη πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ εἶναι ἡ ἐν τῶ αἰθρίῳ τῶν παλαιῶν βασιλικῶν εὐρισκομένη ἄλλοτε φιάλη τοῦ ἀγνισμοῦ (εἰκ. 4).

«Ἐτέρα δ' ἀλλή τὴν ἀλλήν διαδέχεται μᾶλλον δὲ μία μὲν τῶ δὲ μεταξὺ τοίχῳ διήρηται». Ἐξερχόμενος ὁ Πεδιάσιμος ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἦν καὶ εἰσερχόμενος² διότι μετὰ τὸ αἰθριον εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔξω ἀλλήν, ἣτις ἐχωρίζετο τοῦ αἰθρίου δι' ἑνὸς ἀπλοῦ τοίχου (εἰκ. 4). Ἐνταῦθα δ' ἀναφέρει καὶ πάλιν τὸ ἐν ἀρχῇ μνημονευθὲν φρέαρ, ὅπερ ἐκ νέου ἐγκωμιάζει. «Τῶ τοίχῳ ἐξωτέρῳ χώρῳ φρέαρ ἐνίδονται καὶ φρεάτων τὸ κάλλιστον». Προσθεῖται δὲ περαιτέρω τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ἡ ἀντλησις τοῦ ὕδατος τοῦ φρεάτος τούτου δὲν ἐγένετο δι' ἀπλοῦ σχοινίου ἀλλὰ διὰ βαροῦλκου. «Οὐ μὴν οἱ ἀντλοῦντες ἱμοιᾶ τὸ ὕδωρ ἀνέλκουσιν κηλῶνειον γὰρ μεμηχάνηται τὴν τοῦδε χρεῖαν ἀποπληροῦν». Τοιαῦτα βαροῦλκα ἢ μάγγανα φρεάτων βλέπομεν συχνὰ παριστώμενα εἰς παραστάσεις εἰκονίζουσας τὸν παρὰ τὸ φρέαρ Ἐθαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου³ ἢ τῆς Ἄννης³.

Ἐνταῦθα περατώνει ὁ Πεδιάσιμος τὴν ἐκφρασιν αὐτοῦ ζητῶν συγγνώμην ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην ἂν παρέλιπε νὰ ἀναφέρῃ τι ἀπὸ τὰ κάλλη τοῦ ναοῦ, ἅτινα εἶναι ἀνώτερα τῆς δυνάμεως τῶν περιγραφόντων αὐτά. «Πέρας μὲν οὖν ἔστω τοῖς λεγομένοις· εἰ δέ τι καὶ παρεῖται τοῖς λόγοις, συγγνωστέον, νεῶ κάλλη διεξιούσι τῆς αὐτῶν δυνάμεως κρείττονα».

¹ Π. Ν. Παπαγεωργίου, Byz. Zeitschr., 3 (1894), σ. 251.

² Ἀγ. Ἀνάργυροι Καστορίας. Ὁρλάνδος, Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. Ἑλλάδος, Δ' (1938), σ. 42, εἰκ. 59.

³ G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, πίν. 75, 1.

*
**

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ἔκφρασεως τοῦ Πεδιασίμου κατεδείχθη νομίζω τρανῶς, ὅτι ἡ μητρόπολις τῶν Σερρών πρέπει νὰ κατεσκευάσθῃ τὸ πρῶτον εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Πράγματι τὸ πρὸ τοῦ κυρίως ναοῦ αἶθρον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἄλλοτε καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἡ φιάλη, ὁ νάρθηξ καὶ ἡ τρίκλιτος βασιλικὴ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἧτις ἔφερον ὑπερῶα καὶ ὑπερῶα κλίτους, ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλίτους ἄμβων φέρων τὸν χαρακτηριστικὸν πυραμιδοειδῆ σθρανίσκον, τὸ μετὰ τετρακιονίου τέμπλον καὶ τὸ ὑπὲρ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν κιβώριον καὶ τὸ σωζόμενον εἰσέτι σύνθηρον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ, ἡ καὶ ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴ ἀψὶς μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴν διὰ τὰς παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς βαθμιδωτὴν διάταξιν τῆς στέγης (ὄρα τομὴν εἰκ. 1) τοῦ τεταρτοσφαιρίου τοῦ ἱεροῦ, ἡ διὰ φύλλων δάφνης διακόσμησις τοῦ ἄβacos καὶ τὸ καλαθοειδὲς σχῆμα τῶν κιονοκράνων καὶ τέλος τὰ κοιλόκυρτα ὑφαψίδια τῶν παραστάδων κλπ. μαρτυροῦσι πάντα εὐγλώττως περὶ τῆς εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ καὶ δικαιώνουσι τὴν ὑφισταμένην παράδοσιν, ἣν ἀναφέρει ὁ Cousinégy¹, ὅτι δηλ. ὁ ναὸς ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς θέσεως ἄλλου ἀρχαιοτέρου, οὐχὶ ὅμως εἰδωλολατρικοῦ ὡς πιστεύεται, ἀλλὰ παλαιοχριστιανικοῦ. Κυρίως δ' εἰπεῖν δὲν πρόκειται περὶ ἀνεγέρσεως νέου ναοῦ ἀλλὰ περὶ μετασκευῆς τοῦ πρώτου παλαιοχριστιανικοῦ—ὅστις θὰ ἦτο πιθανώτατα βασιλικὴ μετ' ἐγκαρσίου κλίτους (εἰκ. 4)—κατὰ τὸν ΙΑ' ἢ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ὁπότε τὸ μὲν μέσον κλίτος τοῦ ἱεροῦ ἐκαλύφθη διὰ χαμηλῆς σχετικῶς κτιστῆς καμάρας, τὰ δὲ δύο πλάγια πτερυγία τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους διὰ τρουλλίσκων, κατὰ σχέδιον, ὅπερ συχνὰ συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας μεσαιωνικὰς βασιλικὰς². Τὸ πέραν ὅμως τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους ἦτοι τὸ πρὸς Δυσμὰς τμήμα τῆς ξυλοστέγου τῆς βασιλικῆς παρέμεινεν ὡς εἶχε. Τοιοῦτον ἄλλως τε συνδυασμὸν κτιστῆς καμάρας ἱεροῦ καὶ ξυλίνης στέγης τοῦ λοιποῦ ναοῦ εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὡς π.χ. εἰς τὰς Βλαχέρνας τῆς Ἡλείας³, τὴν Πάλιανην Κρήτης⁴, τῆς Καλαβρίας⁵ κλπ.

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ

¹ Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, σ. 161.

² Π.χ. εἰς τὸν ἄγ. Ἀχιλλεῖον τῆς Πρέσπας Σωτηρίου, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 20 (1945) σ. 10, εἰκ. 2—Ἀτόπως γράφει ὁ Millet (Ecole Grecque σ. 22) ὅτι τὰ πλάγια διαμερίσματα τοῦ ναοῦ καλύπτονται δι' ἀσπίδων.

³ Οὐράνοσ, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1923 σ. 8.

⁴ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta II σ. 204, σημ. 2.

⁵ Lojacono, Atti del V Congr. Internazionale di Studi bizantini σ. 252.